

126
6

अथ

Saraswat Vyakarnam

सारस्वत व्याकरणम् ।

पूर्वाध्वम् ।

अनुभूतिस्वरूपाचार्यविरचितम्

124
6

$$\begin{array}{r} 126 \\ \hline 6 \end{array}$$

924
—
3

पुस्तकसारस्वतपत्ररव्या ३०

$$\begin{array}{r} 126 \\ \times 6 \\ \hline \end{array}$$

अभिज्ञानशालायाः अभिज्ञानादवादेयमभिनानुसन्धेयमभिनानुसन्धेयमभिनानुसन्धेयम

अहं अनुभूतिस्वरूपान्तराः सारस्वती कोटिः सरस्वती संवर्धनी प्रक्रियां कोटिः साधनक्रियां कुरु कोटिः सरस्वती कुर्वन् किं करोति परमात्मनं पणम्
 स्म० २०

९

श्रीमन्माहागणाधिपतयनमः प्रणम्य परमात्मानं बालधीच्छि सि
 ऊये सारस्वतीमजं कुर्वे प्रक्रियां नातिविस्तारं ९ इन्द्रादयोऽपि
 यस्यानेन ययुः शरुवर्धेः प्रक्रिया न स्पृहन् स्पृहामो वक्तुं न रक
 यम २ तत्र तावत्संज्ञासंभव हाराय संगृह्यते अशुक्लसमानाः
 अनेन प्रसाहारगृहणीयं बालधिरिगण्य नै तेषां समानसंज्ञाचमि
 धीते नै तेषु सत्रेषु संधि रंनुसंधेयोऽविवक्षितत्वात् विवक्षितं तु
 संधिर्भवतीति नियमात् लौकिकप्रयोगनिष्पत्तये समयमात्रसा
 अहस्यदीर्घपूतमेदाः सवर्णाः एतेषां हस्यदीर्घपूतमेदाः परं
 स्परं सवर्णाभरणेन लोकाद्येषु स्थितिरिति वक्ष्यति तत्रैतौ लोक
 त एव हस्यादिसंज्ञाज्ञानमा एकमात्रो हस्यः द्विमात्रो दीर्घः त्रिमा

तत्र तस्मिन्नेषे तावत्
 प्रादो संव्यवहाराय सं
 ज्ञासं गृह्यते

यः

९

त्रल्लुतः संजनं चार्द्धमात्रकं एषामन्येषु दानादिभेदांसन्ति उच्चैरुपलभ्य
मान उदात्तः नीचैरनुदात्तः समवृत्त्या स्वरितः ए ऐ ओ औ संध्यहारा
णि एषां ह्रस्वानसन्ति उभये स्वरः अकारादयः पञ्च चत्वार एकारा
दय उभये स्वरः उच्यंते अथ जानामिनः अर्वावर्जस्वरानामि
न उच्यंते अनुक्ता तासां च स्वरः प्रत्याहारं जिग्राहेषया यं जनान्य
नुक्ता मन्ति तय वरल नृणामनुम ऊट च धम जु उ द ग व स्व फ
छ ट थ च ट त क प श ष स प्रथनाभ्याम् अस्याहारं जिघृक्षता अथ
नाभ्यां एते वराणि ग्राह्या आदि वरोन्ति न सह ग्रह्यमाणान्ताम्
प्रत्याहारा तेषां हि अकारो वकारेण सह ग्रह्यमाणोऽवप्रत्याहा
रः स च उच्यते अशुक्ल ए ऐ ओ औ तय वरल नृणामनुम ऊ म ऊ

अकारात्पञ्चमे ह्रस्वोऽन्तर्गतः अकारस्य सविक्रान्तो नास्ति
प्रवितुमर्हति ॥ ७

तत्र ३

सां० स्प०

९

यन ३

ती ५

टचधेभ नउद्गवश्येतावत्संख्याकः संपद्यते चरतकप इतिचपप्रसा
हारः कटधवयऊनप्रसाहारः नउद्गव इतिजवप्रसाहारः एवं यत्र
यत्रयेनप्रसाहारेण के संसप्तत्रैग्राह्यः संख्यानियमस्तुनास्ति ॥ हसामंज
नैहकारादयः सकारांतावर्णाहसामंजनानिभवन्ति स्वरहितं नंजनं ते स्वकारः स
त्वमुखोच्चारणार्थे संज्ञकः काव्यश्चेत् प्रसयाद्यतिरिक्तकैः सैचिकायायोच्यमा
णो वर्णाहसंज्ञको भवति यत्पेत्संज्ञातस्य लोपः वर्णादशनिं लोपः वर्णाविरोधो लोपश्च
प्रसयादशनिलोक मित्रवदणमः शत्रुवदादेशः स्वरानन्तरितो हसा संयोगः कुचैः उं ७ तु
वर्गः उकारः पंचवर्णापरिग्रहणार्थः अरे दो नामिनो गुराः नामिनः स्थानिका अर
ओ ए ते गुण संज्ञकाः आरे ओ वृद्धिः आ आर ऐ औ ए ते वृद्धि संज्ञकाः अन्तस्वरार्थः
अन्तोयस्य सदादि वर्णादि संज्ञको भवति अन्तात्पूर्वोपधा अन्तात्पूर्वोपधा मात्रा
वर्गो वर्णः स उपधा संज्ञको भवति असंयोगादि परोक्षस्यो लघुः विसर्गानुत्पारसं
योगादि परोक्षस्य गुरुः मुखनासिकाभ्यां उच्चार्यमाणो नानासिको भवति अग्नेदि
विद्विसर्गः सिरोविद्युननुत्पारः इति संज्ञा प्रक्रिया ॥ अचुनात्स्वरसंचिरमि धीयते

परस्परवर्तमाना समेवनाप

२

पाषाणपिस्तिः कात्यायन रेफस्य धौज ननेकुतो न भवति
त्रिधारेकस्य लक्षणात् ६

स्वरद्वयप्रभो जातिहसंस्थोपरिगच्छीति प्रवशा नेविसडिस्पा

इयं स्वरं इव लोयलमापद्यते स्वरपरे दधिश्चैनय इति स्थिते दधयश्चैनय इति तावति हसे ५ नर
हसः स्वरपरे रेफ हकारवर्जितो हसो हसे परे धिर्भवति इति चकारस्य धितं पुनर्धितं
प्राप्ते धिते प्राप्ते पुनर्धितं न भवति कुर्वे जवाः ससानां कुमे परे जवा भवति इति पूर्व
धकारस्य एकारः सवर्गा लघिग्या वर्गे रासवर्गा इति वचनात् यथा संस्थं वा नक्तं
स्वरहीनं परेण संयोज्यम् दध्या नय इति सिद्धं गोरी श्रुतं अहं इति विशेषणान्ता
रेफस्य धितं राद्यो धिः स्वरपूर्वाद्देफात्तपरा यो धिर्भवति जलं च विकान्यायेन रे
फस्योर्द्धगमनं गोप्यं स्वर इत्यनुवर्तते एवमन्यात्रापि यत्र न स्रज्जाक्षरे कार्य
संस्थितं सवर्गस्रज्जांतरात्पदा नुवर्तिता तया गं यत्र यस्मिन् न न स्रमा पा ५
मिलित्यने उवं उवर्णो नित्यमापद्यते स्वरपरे मधुश्च मध्वश्च क्रूरं क्रवः
गौरितमापद्यते स्वरपरे पितृश्रवः पिश्रवः ललम लवर्णो ललमाप
द्यते स्वरपरे लश्च नुवंधः लनुवंधः एश्रय एकारो अयमिति स्वरपरे
नेश्च मनेन यनं ओश्च श्रीकारोऽयं भवति स्वरपरे भो प्रति भवति गवादेः रवः

अपुनंगतानांप्रपुनरथानां न ह्येकयोश्च दशानक्षवाजिनानां ॥ पदाति शंख्या च द्वाविंशतश्च मक्षो
हिनीतां मुनयो वदन्ति ॥ ३ ॥

सा. त्प.
३

राजिमोऽस्तादौ यत्तया गोश्रुः श्रोगवाद्यः गोइंद्रः गवेन्द्रः श्रुए श्रुश्रवजो
श्रुजिनं गवाजिनं प्रकुठः उश्रो श्रो श्रो श्रो प्रोठः प्रकुठिः प्रोठिः स्वइरं
श्रुए एरेरे स्वइरि री स्वेरीणी श्रुए उठीणी श्रुहोहि री सेना +
क्वचित्स्वरवत्यकारः यथा व्यपरिमाणे गोयुतिः श्रोश्रवगोयुतिः ग
वांमिश्रीभावे गोयुतिः ऐश्राव ऐकार श्राय भवति स्वरपरे नैश्रवः नाय
कः श्रोश्राव श्रोकार श्राव भवति स्वरपरे तोइठ तोविठ ताइठ खो +
लोपि पवापंदाते पदाते स्थितानामयाही नायकारवकारयो लोपशवा
भवति ते आगता त आगता तथा गता पटोइठ पटविठ पटइठ त
सौएतत् तस्मा एतत् तस्मा येतत् तोइमो ताइमो ताविमो लोप +
सिपुनन संविष्टं दसितु भवति ठं स्वेइति ठे सवयिति ठे सस्यध्विति + ६
एदो लोतः पंदाते स्थिता दकारा दकारा च परस्याकारस्य लोपो भवति + ३

सर

सा० स्व

४

क२

करां करणां शीतकृतः शीतार्तः दुस्वकृतः दुस्तार्तः लज्जल अवर्णलिवरोव
रेसहलभनवति तवलकारः तवलकरः कृलवर्णयोः मिथुसावर्णिकबध्यं हो
तलकारः होल्लकारः होतृकारः परिश्रंकः पल्यंकः पय्यंकः एऐऐ अवर्णलिकारे
लेकारेचपरेसहलेकारोभनवति तव एषा तवेषा तवरेत्यर्थं तवेभ्यर्थं शोशोशो
अवर्णलिकारे शोकारेचपरेसहल्लकारोभनवति तवशोदनं तवोदनं तवशो
नसं तवोन्नसं शोशोशोवो भवर्णलिकारेचोपरयो बसिहल्लकारोभनवति स
मासंसतिविंश शोशो विंशो वंशो वंशो स्थूलश्रोतुः स्थूलोतुः स्थूलोतुः समासे
इति किंतु कशोशो तवोशो ० इति स्वरसंधिः ० अथ प्रकृतिभावउच्यते नामी
अदसोमीरा दसंधिन्नप्राप्नोति अमीश्रीदीसा अमीअथ अमीएउका अदसः
किं अम्यसो व्यधित्वे इचउचएचव्ये इकारांत उकारांत एकारांत अशकुटिलेव

४

नमानः संधिं न प्राप्नोति मणी वादि नर्ज अमी मत्र पद मत्र मोले प्रा नय मणी वादि
वर्ज इति किं मणी इव मणी इ रोदसी इव रोदसी व दंपती इव दंपती व प्रोनीक
तः आकार म्प्रकार निवात एक स्वरश्च संधिं न प्राप्नोति आरयं मन्यसे ना मत्र
स्था तव्यं अमपेति इ इ पश्य उ उ निष्ठ प्लुतः प्लुतश्च संधिं न प्राप्नोति दूरादा-
काने टेः स्तुतः दूरादा काने रोदने वि चो रे चटः प्लुतो भवति दधन एति हरी
हेति ० इति प्रकृति संधिः ० अथ व्यंजन कार्य उच्यते चपा म्प्रवेजवाः पदा तेव न्तमाना
श्च पाजना भव सवे परे वाक्यथा वाग्यथा नमे जमावा पदा तेव न्तमानाश्च पाजने परे
जमावा भवति कवि ससाकं जमा इह मा वाक्मात्रे वाग्यात्रे वाग्यात्रे षट् मम षट् म
म षट् मम मायेति च मायेति प्रसये परे चपा नां नमानि संस्थु चित मयं चिन्म प तत्तम
युं तन्मये चपा अशः चपा दुर्जस्थ शकारस्य चोना भवति वाक् शरः वाक् शरः वाक् शरः
लोक् वा चपा द न रस्य लकारस्य क्वा वा भवति यद्गर्ग कश्च पत्त र्ग कश्च तर्ग
भवति वाक् लरिः वाग्धरिः वाग्धरिः तत्तत्त विः तत्तत्त विः सोऽश्च मिः श्चुः सोऽसका

साधन०

५

रस्यतवगस्य चशकारेण चवर्गेण योगेशकारचवर्गे यथासंख्येन भवतः सकारस्य
शकारः तवगस्य चवर्गः कश्चरति कश्चरति कश्चरति कश्चरति कश्चरति कश्चरति कश्चरति कश्चरति
ततश्चास्ते ततश्चास्ते ततश्चास्ते ततश्चास्ते ततश्चास्ते ततश्चास्ते ततश्चास्ते ततश्चास्ते
श्चः प्रसनः प्रसनः कुम्भिदुः लोसकारतवर्गयोः षकारटवर्गभ्यां योगे षकारट
चवर्गे यथासंख्येन भवतः सकारस्य षकारः तवगस्य टवर्गः कश्चरति कश्चरति कश्चरति कश्चरति
दीकते कश्चरति कश्चरति कश्चरति कश्चरति कश्चरति कश्चरति कश्चरति कश्चरति
ति ततश्चास्ते ततश्चास्ते ततश्चास्ते ततश्चास्ते ततश्चास्ते ततश्चास्ते ततश्चास्ते ततश्चास्ते
कश्चरति कश्चरति कश्चरति कश्चरति कश्चरति कश्चरति कश्चरति कश्चरति
लेकारो भवति नषिषकारेण तवगस्य दुर्लभेन भवति भावाम्पदः भवाम्पदः दोरः
सा तपदांते वतमाना टवर्गसरस्य लोदुर्लभेन भवति षट्पदः षट्पदः षट्पदः षट्पदः
होदति नसंयुक्ते नो तस्य पदस्य धेनुवरे सगागमो भवति ककारः किं काय्या यिस
चवर्गटि किं तावो यं तयोर्वक्तव्यो राजन चित्रं राजंश्चित्रं भवान् तनोति भवान् सनोति

५

तद्धृतोपदेशः कश्यपः श्वो र देवतयो र दत्तोपश्व अन्योपश्वो र शोभाते अन्योपश्वो र ते निपातते ४

सा.स्य.

६

ति कः श्वति शसेवा विसर्जनीयस्य शसेपरे वा सकारो भवति कः शेते कश्यते कः पक्षः कष
 कः साधुः कस्य साधुः कष्योः कः पौवा विसर्जनीयस्य केवर्गपवर्गसंबन्धिनिस्समरे
 कष्यो वा भवतः कषा वृज्जार नार्थो कः पटति कष्यटति कः करोति कष्यकरोति वाचः
 ससाद्या संज्ञाशब्दा निपातात् साधवः वाचः पतिः वाचस्पतिः चतुपतिः चतुस्य
 तिः ततः कश्च तस्कारः शोरा विष्णु अने विसर्जनीयस्य पक्षे ते रा भवति रात्रा दिवत्रि
 तेषु परतः अहः पतिः अहयति अहः गणः अहर्गणः अरा विष्णु ति निशेषणात् अ
 तः रात्रः अहोरात्रः अहः रूपं अहो रूपं अहः रथं अहो रथं अहो रथं अहो रथं अहो रथं अहो रथं
 विसर्जनीयस्य उकारो भवति पक्षः कः अर्थः कोर्थः कवे अकार सिरस्य विसर्जनीय
 स्य उकारो भवति कः गतः कोगतः देवः याति देवो याति मनः रथः मनो रथः अहो रथः
 पक्षः अवरा सिरस्य विसर्जनीयस्य लोपशब्दो भवति अवेपरे वता वांति वाता वांति स्वरे
 यत्वे वा अवरा सिरस्य विसर्जनीयस्य स्वरपरे यत्वे वा भवति देवाः अत्र देवा अत्र देवा
 यत्र भोसः नोस भगोस अद्योस इत्येतत् सिरस्य विसर्जनीयस्य लोपशब्दो भवति वपरे

हवेपरे

६

मो. ए. ति. भो. ए. ति. भगो. नमस्ते. भगो. नमस्ते. अघो. याति. अघो. याति. नामि. नो. र. नामि. नः. परस्य
विसर्जनीयस्य रेफो. भवसवेपरे. अग्निः. अत्र. अग्नीरत्र. पटुः. यजते. पटुर्यजते. सपे. वारे
फ. प्रकृति. कस्य. विसर्जनीयस्य. स्वपे. वरे. रेफो. भवति. गी. पतिः. गी. पतिः. गी. सतिः. धूपतिः. धूपतिः.
धूपतिः. र. रेफ. सं. वधि. नो. विसर्जनीयस्य. रेफो. भवसवेपरे. प्रातः. अत्र. प्रातरत्र. अंतः. गतः. अ
तगतः. रि. लो. पो. द. च. अ. रेफ. स्य. रेफे. प. रे. लो. पो. भवति. र. वस्य. दी. र्घः. पुनः. र. मते. पुनः. र. मते. शु.
क्तिर. प्य. म. ना. भा. ति. १३. की. र. प्य. म. ना. भा. ति. सै. वा. र्ध. सं. स. श. दा. दे. व. श. दा. च. विसर्जनीय
स्य. लो. प. श. भवति. त. से. प. रे. सः. चरति. स. चरति. एषः. त. स. ति. ए. प. त. स. ति. सै. वा. दि. ति. सं. ति. ना.
इ. सा. दो. पा. द. पू. रणे. स. द्य. था. य. दु. तों. लो. कि. का. ए. ती. त. द. दे. व. तु. ल.
भवेत्. तं. मां. र. मी. द. दे. सो. वा. मि. सा. दी. ना. भि. दु. दू. ना. ॥ क. चि. त्र. व. त्तः. क. चि. तः. प्र. व. ति. क. चि.
दे. वि. भा. षा. क. चि. तं. न. दे. नं. वि. धे. र्ध. नं. व. रु. धा. सै. मी. द्य. च. त. र्ध. नं. व. रु. धा. ल. के. व. दं. ति. व. र्णा. गि. मो.
व. र्णा. वि. प. य्य. यि. श्च. दो. चो. प. रो. व. र्णा. वि. का. र. ना. शो. ॥ धा. तो. स. द. र्था. ति. श. ये. न. यो. ग. स. त. दु. च्य. ते. पंच.
वि. धं. नि. रु. तं. ॥ व. र्णा. गि. मो. ग. वे. द. हो. सि. ते. व. र्णा. वि. प. य्य. यि. ॥ चो. मु. शा. दो. वि. का. र. त्या. त. व. र्णा. नि. शः.
प्र. वो. द. रे. व. र्णा. वि. का. र. ना. श. म्या. धा. तो. र. ति. श. ये. न. यः. यो. ग. स. त. उ. च्य. ते. प्रा. ज्ञै. र्म. दू. र. म. रा. दि. वु. ॥

स्मरं

७

अथविभक्तिर्विभाव्यते साध्या स्पादिस्पादिष्य विभक्तं तं पदं तत्रस्या विभक्तिनामो योजते
 अविभक्तिनामविभक्तिरितं धातुवर्जितं चायं बहु रूपनामोच्यते कृतदिनसमासाश्च प्रा-
 दिपदिकसंज्ञा इति केचित् तस्मात् सि औ जस अम औ शस राभ्यां मित् केभ्यां भ्यसुं स ॥
 भ्यां भ्यसु उ-स ओस आसु कि ओसु रुप् तस्मात्काम्नापरस्यादयः सप्तविभक्तयो भवति तत्राभ्या-
 यमात्रे कृतविवक्षायां प्रथमेकवचने देवसि इति स्थिते इकार उच्चारणार्थः स्त्री विसर्गः सकार उ-
 फ्यो विसर्जनीया देशो भवतु धातो रसे पदान्ते च देवः द्विविवक्षायां देव औ इति स्थिते
 औ औ औ देवौ बहु विवक्षायां देव जस इति स्थिते जकार रस्य संज्ञायां तस्य लोपः प्रयो-
 जनं जसीति विशेषणार्थः शौचं विसर्गो देवः ॥ अकाराज्जसो अस्तु निधयः देवाः नः नो नृणां सः ॥ द्वि-
 तियेकवचने देव अम इति स्थिते अमृशो सारस्य समाना दुर्जरयो रमृशो कारस्य लोपो भवतः ॥ दे-
 वं देवौ बहु वचने देवशस इति स्थिते शकारः शसीति विशेषणार्थः ॥ सौ नः ऐ सः एत्तिने गत समाना
 दुर्जरस्य शसः सकारस्य नकारः ॥ देशो भवति शसि शसिपरे पूर्वस्य दीर्घो भवति ॥ यदा देशस्य ह्रस्व-
 वति देवान् तृतीयैकवचने देवश इति स्थिते टकारो नृवधः टेनेति विशेषणार्थः ॥ टेन अकारा-
 सरस्य इति भवति ॥ अइ ए देवेन ॥ अइ ॥ प्रकारस्य आकारो भवति नकारः ॥ यरे देवाभ्यां ॥ देवभिस-
 इति स्थिते व्यः ॥ अकारात्परस्य भिसो भकारस्याकारो देशो भवति गौ ए ऐ वृद्धि विसर्गो देवैः प्रकारस्य
 भिसि चंदस्य कारो षत व्यः ॥ देवैः निः ॥ क रो निः चतुर्थे क वचने ॥ देवउ इति स्थिते ॥ उकारो कृतकार्यार्थः

ननु यत्तमात्रं
 विधेयं

अइ १२

७

दे-रक-अकारा-मर-स्य-उ-इ-से-त-स्या-गा-ग-मे-भव-ति-कि-त्वा-द-ते-॥ ए-अ-य-॥ दी-र्घ-दे-वा-य-दे-वा-भ्यां-ए-स्मि-व-
 त-ते-॥ अ-कार-स्ये-स-भव-ति-स-कारे-ल-कारे-च-परे-व-हु-ते-स-ति-॥ दे-वे-भ्यः-॥ य-च-म्ये-क-व-च-ने-॥ दे-व-उ-सि-इ-ति-
 स्थि-ते-॥ उ-सि-र-त-॥ अ-कार-म-रो-उ-सि-र-ऊ-व-ति-॥ दे-वा-त-दे-वा-भ्यां-दे-वे-भ्यः-॥ व-क्ष्य-क-व-च-ने-दे-व-उ-स-इ-
 ति-स्थि-ते-॥ उ-स-स्य-अ-कार-म-रो-उ-स-स्य-भ-व-ति-॥ दे-व-स्य-ओ-सि-अ-कार-स्य-ओ-सि-प-रे-ए-ते-भव-ति-॥ ए-
 अ-य-॥ दे-व-योः-॥ नु-डा-मः-॥ स-मा-ना-म-र-स्या-मे-नु-अ-ग-मे-भव-ति-टि-ला-दा-दो-उ-का-र-उ-च्चार-ण-ध-॥ न-
 मि-॥ ना-मि-य-रे-ध-व-र-स्य-दी-र्घः-॥ दे-वा-नां-॥ स-म-म्ये-क-व-च-ने-दे-व-उ-इ-ति-स्थि-ते-॥ अ-इ-ए-॥ दे-वे-॥ दे-व-योः-
 व-हु-व-च-ने-दे-व-सु-प-इ-ति-स्थि-ते-॥ ए-ते-क-ते-॥ कि-त्वा-स-सः-क्र-त-स्य-व-॥ क-व-ग-दि-ला-च-प्र-सा-ता-रा-
 हु-त-र-स्य-के-न-चि-त-स-वे-ए-क-त-स्य-स-का-र-स्य-ष-का-र-द-शो-भव-ति-दे-वे-षु-अ-म-त्रो-सि-द्धिः-ओ-मं-
 त्र-ण-म-मि-मु-खी-क-र-ण-म-त-स्मि-न्-न-यो-वि-हि-तः-सि-द्धि-सि-ज्ञ-के-भव-ति-॥ स-मा-ना-दे-ले-वि-धा-तो-
 स-मा-लो-दु-त-र-स्य-के-ले-वि-भव-स-धा-तोः-॥ अ-मि-स-र-यो-नि-य-क्त-ये-ते-श-द-स्य-प्रा-व-प्र-यो-गा-ते-दे-व-॥ ते-दे-वो-॥ ते-दे-
 एवं-ध-ट-प-र-सं-म-कु-भ-श-म-क्ल-म-मु-कु-दा-द-यो-य-का-रो-ता-ए-लि-ंगाः-॥ अ-कार-त-ना-म-पि-स-र्वा-
 श-नां-तु-वि-शेषः-॥ स-र्व-॥ वि-ष्य-॥ उ-भ-उ-भ-य-॥ अ-न्य-॥ अ-न्य-न-र-इ-त-र-उ-त-र-उ-त-म-क-त-र-क-त-म-स-म-सि-
 सि-म-ने-म-ए-क-पू-र्व-पर-अ-व-र-द-हि-ए-उ-त-र-अ-प-र-अ-च-र-स्ये-स्ये-अ-ते-र-स-द-त-द-य-द-ए-त-द-इ-द-
 म-अ-द-स-हि-कि-यु-ष्म-द-अ-स-म-द-ए-ते-स-र्वा-द-य-स्मि-लि-गा-॥ त-त्र-पु-लि-ंग-हे-न-स्य-ने-य-॥ स-र्वः-स-र्वो-

हे-श-दे-न-वि-ना-पि-स्या-त-क-चि-द-ने-वि-हे-भ-वे-त्-॥ अ-था-रा-म-प्र-सी-द-तं-रा-म-हे-
 त्वा-भ-जा-म-हा-॥

सारं
८

सर्वज्ञसंस्थिते ॥ जसी ॥ सर्वदिग्कारां तात्परो जस इभवति ॥ सर्व ॥ सर्व ॥ सर्वै ॥ सबान् ॥
तृतीयैकवचने सर्वदा इति स्थिते ॥ **हे न** ॥ प्रनेति ॥ नेते ॥ षकार रेपू च वरो भिष परस्य
नकारस्थानकारादेशा भवति ॥ अने स्थिते स्पने भवति ॥ सबानि सा दो न ॥ श्रीवकुं
तरे वि ॥ प्रय प्रसा होरे ए क वर्गे ए प वर्गे मध्यवधाने पे भवति नान्ये न सर्वे रगे ॥ प्र
भिः सर्वाभ्यां ॥ सर्वैः ॥ चतुर्थैकवचने सो व के इति स्थिते ॥ **सर्वदिस्म उ** ॥ सर्वदिग्का
रां तात्पस्य के इत्येतस्य स्मृता गमो भवति ॥ उकारस्थाननियमायः ॥ ए ए ए ॥ सर्वस्मै ॥
सर्वभ्यां ॥ सर्वभ्यः ॥ पंचम्येकवचने स न के सिद्धि स्थिते ॥ **इ सि रत्न** ॥ अतः ॥ सर्वदिग्
कारां तात्पस्या तः स्मृता गमो भवति ॥ सर्वस्मात् सर्वभ्यां ॥ सर्वभ्यः ॥ सर्वस्य ॥ सर्वयोः ॥ स
र्वाम इति स्थिते ॥ **सु कामः** ॥ सर्वदिग्कारां तात्पस्या मः स्मृता गमो भवति ॥ एस्मि व उ
ते ॥ किलात्पसः कृतात्पसर्वेषां सप्तम्येकवचने सर्वै इति स्थिते ॥ **इ सि न** ॥ सर्वदिग्का
रां तात्परो ॥ **इ सि न** भवति ॥ सर्वस्मिन् ॥ सर्वयोः सर्वेषु ॥ हे स व हे वो हे स को एवं
विस्था दीना मे क पयं तां ॥ न ॥ रु प ने यं ॥ उत्तर उत्तमो प्र स म ॥ तत्त सां दता रा हो ग्रा ह्यः
चितये चितयाः ॥ **इ ए इ** ॥ **इ ए इ** च वत पूर्वः पूर्वो पूर्वादीनां **ह न वानां ज ज इ क नो वा व त मः**

सांख्यधर्मादित्तरमात्तु डि ह्यदि लोपः दकारवकंशेतरवर्तियत् इकारतस्य लोपः ॥ अथ यद्
द्वयै द्वयाः शेषदेववत् ३
निस्थिते स्वरहीने ॥ द्वयद् ॥ इकार
दित्कार्यार्थः ॥

द्वितयेद्वितयाः शेषसर्वत्र द्वयैर्द्वयाः शेषदेववत् ३

पूर्व॥ पूर्व॥ पश्चिमः॥ इति स्तोत्रात्स्मिन् नौ पावनं तज्जो॥ पूर्वस्मात्॥ पूरति॥ पूर्वस्मिन् पूर्व॥ परास्मात्
तपराते॥ परस्मिन्॥ पूरे॥ इत्यादि॥ अथ मन्त्रस्तथा मन्त्रानामुक्त्या पुनर्कृतिपयने माता जसिवा॥
अथ मे॥ अथ सा॥ चरमे चरसा॥ इत्यादि शेषदेव वत॥ नेमेने मे॥ शेष सर्ववत॥ तथा यद्ये प्र
सयोति यस्य सर्वं ब्रह्म पञ्चित्सु वा वतं व्यङ्गितीये स्मिद्धि तीया या॥ द्वितीया स॥ द्वितीया तद्वि
तीयस्मिन्॥ द्वितीये एवेति तीयेः॥ उभशब्दे निष्पन्नं द्विवचनं तः॥ उभोर॥ उभाभ्याम्॥ उभयोः॥
हे उभौ॥ उभयशब्दस्य द्विवचनाभावः॥ एकवचनं बहुवचनं भवतः॥ उभयः॥ उभये॥ उभयं
उभयान्॥ उभयेन॥ उभये उभयस्मै उभयेभ्यः उभयस्मात् उभयेभ्यः उभयस्य उभयेषां उभय
स्मिन् उभयेषु हे उभय हे उभये॥ प्रकारं ता पुच्छि गो मा सशब्दः॥ मा सत्पात्तो पोवा॥ मा स
शब्दयो कारस्य लोपो वा मवन्ति सर्वासु विमज्जिषु प रतः॥ ह से प से लोपः॥ ह सान्ना दिवन्ताच्च प र
स्य से लोपो ज्ञवन्ति॥ स्त्रीर्विसर्गः॥ माः॥ मासः॥ मासौ॥ मासौ॥ मासः॥ मासाः॥ मासे मासू
मासा मासौ॥ मासः॥ मासान्॥ मासा मासेना॥ ह सा हो॥ पुर्विसर्गः॥ अक्षवल्के पश॥ माभ्यामी
साभ्या॥ मानिः॥ मासैः॥ मासे मासाय॥ माभ्यां मासाभ्या॥ माभ्यः॥ मासेभ्यः॥ मासः॥ मासस्य॥ मा
सैः॥ मासयोः॥ मासं मासान्॥ मासि मासे॥ मासेः॥ मासयोः॥ मासु मासेषु॥ हे मा॥ हे मास॥ हे मा
सौ॥ हे मासौ॥ हे मासः॥ हे मासाः॥ अकारं ते पुच्छि गो सी मपाशब्दाः॥ सोमपाः॥ सोमपो॥ सोमपाः॥ सो
मपांसोमपो॥ सोमपाशा सदिति स्थिते॥ प्रा तो यौ तो ले पि॥ चा ह से वे छिन अकारस्य लोपो भवन्ति

मासः मासान् मास्यो मासाभ्यां मास्यः मासेभ्यः

स्य सुले पोत्र वति ॥ स्त्री विस्
 मा सो मा सो ॥ मासः मास न
 स म्या ॥ मा निः मा सैः ॥ मा
 सैः मा सयोः ॥ मा स मा सा
 सो हे मा सो हे मा सः हे मा सा
 म पा सो म पा ॥ सो म पा श स
 नं के शं न नं त धै न च ॥ त जे ला
 त नो प ह न्ये ते ९

अर्कमर्कटप्रणकविष्णुवासववायवा॥ उरुङ्गसिंहं शीतं शुभमाशुहरवोदश॥३॥

सा ५०
८६
द्वीरिपुष्कर
सुतोयेमद्युमे
उद्यतेत्यद्य
सप्तस्यर्षेण
कीलालप्रव
इतिमणीवि
एः ३

[illegible]

92

સવગ્રહ ૬

32

95

[illegible]

द्वितीयः॥ अथो मय॥ वासुप्रवृत्तशब्दस्य प्रविमर्तिषु पयासु वा प्रावेभ वति॥ अथमिः॥ अथमि
अथमः॥ प्राधाम्प्राधानं॥ प्रहस॥ प्रहासु॥ मेकारंत इदमशब्दः॥ इरमेयं पुंसि॥ इदमश
दस्य पुंसिविषये॥ प्रयंभवति सिसहितस्य॥ अयं इरमः प्रौढस्त्रियते॥ द्विबलना हो यदा हो से सी
हो सदो सो दे रसा हो॥ इरमः॥ सदो ही नां दकारस्य मतमावृत्तिया हो परे॥ इमो॥ सकंदित्तानेसी
इमे॥ सादहीन धेरभावः॥ इमं इमौ इमान्॥ अनयो सो॥ इरमः॥ पूना देशे भवति दोसे॥ परयोः॥ प्र
नेन॥ स्त्री॥ इरमसिकरे भ करे च परे॥ प्रकारो भवति क्र त्स्य॥ अक्षी स्यातं॥ प्राभ्याम्॥ मिसेस॥ मि
इरम दु सो मि स मि से व भवति वयः॥ इति न भ कारस्या कारः॥ एभि बहु ले॥ एभिः॥ सर्वादे सम
ट॥ प्रसेम प्राभ्या एभ्यः॥ प्रस्मात्॥ प्राभ्या एभ्यः॥ अस्य प्रनघोरैर्वीम प्रस्मिन प्रनयोः एव
प्रशाम शब्द स्थमे हो॥ मोनोधातोः॥ धातोर्म का स्पधेतमवति॥ रसेपदानेच॥ प्रशान प्रशामे
प्रशामः॥ प्रशामम् प्रशामो प्रशामः॥ प्रशाम प्रशाम्यो प्रशामिः॥ इहादि॥ किमशब्दस्य सद
देरु रसा विनिसर्व वा कारे जे ते सर्व शब्द व रूप नेय मग कः॥ कौ के॥ कम के कान के
नका॥ या के॥ क समै काभ्या केभ्यः॥ कस्मात् काभ्या केभ्यः॥ कस्प के ये के षां कस्मिन् कयोषु॥ धको
रात्तु ल बुधशब्दः॥ तस्य रसेपदांते च आदिजनानां मिनिभ कारः॥ नावसाने॥ तहमुत्त तहमुद्
तहमुधो तहमुधः॥ हेतहमुत्त हेतहमुद् हेतहमुधो हेतहमुचः॥ तहमुधं तहमुधो तहमुधः॥
तहमुधा॥ तहमुध्यां तहमुधिः॥ इहादि॥ मेकारंत समाजशब्दः॥ असेष राजाश्चः॥ घेकारान

किञ्चिद्विचार्यमिच्छातुमुपातस्यकार्यनिर्दिष्टं धर्तुं पुनरुपादानमन्विष्टं यथात्र न व्योक्तमिच्छते एनं ह्येवोपापय ८

विप

सार.
९६

तस्य शकारानुस्य षकारानुस्य चराज मः जस जम जमा जा दे श्व ष कारो भवति चातो ससे
परे नामाश्व रसे पदांते च ॥ षस्य ष त एषु स निवे धार्यः ॥ वीरः ॥ षकारस्य उ सम भवति धातो प्रस
परे नामाश्व रसे पदांते च ॥ वावसा ने इति रकार उकारौ ॥ सम्राट सम्राड ॥ सम्राजौ ॥ सम्राजः
सम्राजं सम्राजौ सम्राजः ॥ सम्राजः ॥ सम्राज्यः ॥ सम्राज्यः ॥ इत्यादि ॥ एवं विराजा द्यः ॥ विरा
रा र विरा उ विराजौ विराजः ॥ त्रिविराट् त्रिविराजः ॥ त्रिविराजौ त्रिविराजः ॥ विराजं विराजौ वि
राजः विराजा ॥ विराज्यः ॥ विराज्यः ॥ इत्यादि ॥ दकारं तास्य दत्त द् य द एत द् द श द् लोका
ससो दे रस्यादाविति सर्वत्राकारैः कृते सर्व शब्द वत् रूपनेयं ॥ सः ॥ सदा दे सकारस्य सो परे
सत्तम भवति ॥ स्यः ॥ स्यो हो ॥ सः तो ते ॥ यः यो ये ॥ एषा ए तो ए ते ॥ इदम त् स रं चो दे शो द्वि ति चाटो र
स्येनो वक्तव्यः ॥ उक्तस्य पुनरुक्त विधि रन्वा देशः ॥ एते एने ॥ एतौ एनौ ॥ एतान एतान् ॥ एतेन एनेन
न एतयो एनयोः ॥ छकारं तस्य ह प्राध शब्दः ॥ तत् प्राट् तत् प्राड ॥ तत् प्राधे तत् प्राधः ॥ तत् प्राज्यः ॥
इत्यादि ॥ यकारं तो मथ शब्दः ॥ वावसाने ॥ इति च पञ्चौ ॥ प्रणिमन्त प्रणिमन्त ॥ प्रणिमन्त प्रणिमन्त
मथः ॥ भवे जवा ॥ इति यकारस्य द्कारः ॥ प्रणिमन्त ॥ इत्यादि ॥ यकारं तत् प्रत्यय शब्दः ॥ नो
लोपः धातो लोपः न स्यात् पधा भूत नकारस्य लोपो भवति किञ्चित् च परे ॥ पूजार्थस्योच्चे ते न ॥ प्र
लोपं च स नुक्तो गमो भवति पुंसि ॥ प्रस न च सि इति स्थिते ॥ स्त्री श्च मिः ॥ इति युतेन नकारः ॥ संयो
गान्नस्य लोपः ॥ चापुः ॥ चकारस्य चवर्गस्य चवर्गदेशो भवति धातो ससे परे नामाश्व रसे पदांते च

॥ तथेर्दः ॥ धातोस्तकार यकार योर्दकारादेशो भवति धातो ससे परे नामाश्व रसे पदांते च ॥ धा ॥

९६

मात्र.
३८

सकाशं तोदिशुशब्दः ॥ दिशोक् ॥ दिशुदशस्यशब्दश्च इत्यादीनां रसेपदं तेन च कस्य भवति
दिक् दिग् ॥ दिशोदिशः ॥ दिक्षु ॥ षकारो तस्मिन् षशब्दः ॥ षोडाशवावसाने ॥ चिदहो उच्यते ॥
तैषः लिषा ॥ लिङ्गं लिङ्गि ॥ इत्यादि ॥ अशिषशब्दस्य सजुषशब्दवद्भूषणेयं ॥ प्राप्तिः ॥
अशिषो अशिषः ॥ प्राप्तिषु ॥ स्त्रीलिङ्गं ॥ अस्यादशशब्दस्य सोनविशेषः ॥ असौ ॥ इदं
चनादोटेरात्वे अने ॥ अदनाः ॥ अवस्त्रियां इत्याप ॥ दीर्घत्वं विभक्तिकार्यम् ॥ पञ्चान्मा
दू इति दीर्घस्य कस्य च उकार उकारश्च ॥ अम्र अम्रः ॥ अम्रम्र अम्रः ॥ अमुया
अम्रभ्यां अम्रभिरित्यादि ॥ ॐ ॥ इति हसना स्त्रीलिङ्गः ॥ ॐ ॥ अथ हसनात्तेन पुंस
कलिङ्गा प्रदृश्यते ॥ रेफो तो चार शब्दः ॥ न पुंस कालस्य मौलुक् ॥ वाः कसी वरि ॥ अथम्
इति विशेषणान्तरमनभवति ॥ वारा चार्थवर्भिः इत्यादि ॥ चतुर्द्वित्वं चतुरामशौचे साम्
चलारि ॥ नेको रंते ॥ हन शब्दः ॥ अहनुसः ॥ अहन शब्दस्य नकारस्य सकारो भवति रसेपदं
तेन च ॥ स्त्री विसर्गः ॥ अहः ॥ इमे ॥ वेद्यो ॥ अह्नी ॥ अह्नी ॥ अह्नी ॥ अह्नी ॥ अह्नी ॥ अह्नी ॥
निः ॥ अह्नी ॥ अह्नी ॥ अह्नी ॥ अह्नी ॥ अह्नी ॥ अह्नी ॥ अह्नी ॥ अह्नी ॥ अह्नी ॥ अह्नी ॥
अह्नी ॥ अह्नी ॥ अह्नी ॥ अह्नी ॥ अह्नी ॥ अह्नी ॥ अह्नी ॥ अह्नी ॥ अह्नी ॥ अह्नी ॥

[illegible]

अदंतकादेवसिद्धेः पुनरजादिगुरुणा श्रीपनिषेधार्थ ३

गान्धर्वयानि ॥ ॐ ॥ अधुना लिंगविशेषावज्ञायां निष्पद्यते प्रसया प्रसूयते ॥ प्रायतस्त्रि
याम् ॥ अकारांता नाम्नः स्त्रिया मत्वतमाना राप्रसयो भवति ॥ गङ्गा जायो माया प्रज्ञा चारा ॥ अजादे
श्चा ये त्वयः ॥ अजा एड का को किलावा ला ॥ अङ्गा गङ्गा का ॥ काप्य तन् ॥ कापि पं र्पूर्वस्या का
रस्ये कारो भवति ॥ कारिका पात्रिका पाटिका ॥ चन्द्रिना गुरिर रत्ना पौ मवाप्यो रे पस गयोः
प्रापञ्चैव तसंता नो युथा वाचा निशादिशा ॥ अवगाह्य ॥ वगाह्य ॥ अविधानं विधानं ॥ तस्य
वा ॥ स्त्रिया कापि पं र्त्तैरे चपरे पूर्वस्य तस्यो या भवति ॥ बेला का वेणी का ॥ नदिका नदी का ॥
अयसितरा ॥ अयसी तरा ॥ वाग्रहणादौ का दोन ॥ निश्चयेन पतन्यने केव्यर्थे विचि त्रि ॥ नेपा
ताना मने कार्यः ॥ इरा ईय ॥ नकारांता हकारांता दणता स्त्रिया मी प्रसयो भवति ॥ उष्टिनी
शुनी ॥ इयिराज्ञा ॥ स्त्रिया ॥ राही ॥ कर्त्री तर्त्री क्रोशी ॥ यस्य लोपः ॥ इवर्णावर्णयो लेविो भवति स्परे
यकारे ता छिते इवि चपरे ॥ श्राप गवी ॥ वासी वी ॥ स्त्रिया ॥ षकार हकारो कार हकारा नुधात ॥
स्त्रिया मी प्रसयो भवति ॥ ष ॥ वरा की ॥ या कृस्वरी ॥ उगो मती ॥ अय्ययोरनि सं ॥ अ प्रसय थ
प्रसय समिन्ना ॥ यणति परस्य शत नुम नि स भवति ॥ क्व वैती ॥ दिव्यं ती ॥ नदी दे ॥ नदी दे र्गणा
स्त्रिया मी प्रसयो भवति ॥ नदी गोरी गो तमी ॥ इन्द्रा दे रानी पू ॥ इन्द्रा दे र्गणा तस्त्रिया मानी प्रसयो
भवति ॥ इन्द्राणी ॥ भवानी शवरिणी मरणा नी वरणा नी ॥ मातुले पाध्या याभ्यां वा ॥ मातुलानी ॥ मात

नौका हती
कोल लोको

धीवश्च सोमर्गश्च निपाताश्चैव ते त्रयः ॥ अने कार्य स्मृताः ॥ सर्वपाठ से वानि दर्शनं ७

लिङ्गार्थे उच्यते नमो रामः श्रीः ज्ञानं लिङ्गार्थे लिङ्गसंख्या पुरिमानेन तदुत्तरीतं लिङ्ग एकं द्वौ
बहवः संख्यायाम् शेषः सारी श्रावकं पुरिमानेन ज्ञेयतो पस्थितिकः प्रातर्पदिकार्थः ॥२॥

अन्योक्तप्रथम

अथ विभक्त्यर्थो निरूप्यते ॥ लिङ्गार्थे प्रथमा ॥ धातुप्रत्ययातिरिक्तमर्थवत्पदं लिङ्गं
तस्यैवार्थे सन्मात्रे प्रथमा विभक्तिर्भवति ॥ लिङ्गार्थे द्वितीये प्रथमा इति केचित् ॥ तत्स
द्वयम् ॥ नमो विराजते राजारोषात् कुमारी रोरुयते गोविन्दो भुज्यते भवं भूपालः प्रागा
स्तारामलक्ष्मणौ ॥ सति सतं कियते ॥ कुमारशेरते स्वरे रोरुयते च नारका ॥ जेजि
यते च गे त हा ॥ मे मयते रुजार्जिता ॥ मम नृणां च ॥ अभिमुखीकरणे प्रथमा विभक्ति
र्भवति ॥ मां समुद्धरेणो धिंद प्रसीद प्रसीद परमेश्वर कुमारे स्वैरमो धां क्षमस्व मे
ते पस्थिनः ॥ असः ॥ मो सज्जगस श्रवो स इ स त श द्वा नि पां सं ते धि धि वयो ॥ ह्यमस्य मो दुःखरा
ध्यभागे तज्यं न मो सुते ॥ अधिष्ठाता मातु शिवा तया धोस्व वं समं ॥ कत किर्म च करणं ॥
सम्प्रदानं तथैव च मया दाताधिकरणमिहा तुः कारकाणि षट् ॥ १ ॥ शेषा कार्ये के तस्य
धनयोर्दानपात्रे विज्ञेयाव धोक्कनी सम्यग्धाधारभावयोः ॥ शेषा द्वितीया धाविभक्त्यपएष
येषु भवन्ति ॥ कार्ये कर्मकार उपाध श्रव्ये संस्कार्ये विकार्ये च द्वितीया विभक्तिर्भवति ॥ यद्गु
भावे तदुत्पाद्यं यत्सिद्धिमेव प्राप्यते तदा यम् ॥ यत्र गुणधानमन्त्रा पदवर्वा क्रीयते तसंस्क
र्यं ॥ यत्र दूषनिष्ठा परिहातेनावस्थानात् प्राप्तिस्तद्विकार्यं ॥ कटं करोति कारकं कुरु पश्यति
चो ह्युपः ॥ राज्यं प्राप्नोति धर्मि वसो मे सुतेति रुमयाः ॥ अभिमुखीकार्याधिगुप्यार्थिद्विषु

सा
भवत्तमगव
तन्मधुवत्
स्थाने
महाके
यस्मिन्
मरुत्त
नर

द्विरुक्तस्य पररूपं प्राप्नोति १ अत्र विदुः क्रिया प्राप्ता प्रधानभूतकर्तारः च न रहत कवि विप्रितीयप ॥
 नैरनर्थे किं ॥ यास्य द्विरुक्ते ॥ क्रोशस्यैकदेशे परवतः ॥ ३ ॥ निःकटे निःकटे २ अनुत्ते कर्तारि ३ ॥ स्वतः निरुत पूर्वकं परसतो प्रयास
 द्विरुक्तकारप्रयोगस्य कंथं सिद्धिः ॥ सत्रस्य सत्यनिरते प्रभाकर ॥ पुनर्दिष्ट १ ॥ नंदानं ॥ इत्यत्र ॥ खंडितोपाध्यायः शिष्याय चोपाध्याय इति भा

निकटे निकटे २ प्रनुते कर्तुः ॥ ॥ स्वतन्त्र निश्चय पूर्वकं परसत्ता प्रपादा
तुहिरु १ ॥ ॥ नन्दाने ॥ इत्यत्र ॥ खंडिते पाध्यायः शिष्याय ज्ञेयतां ददाति इति ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

[illegible]

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

मया पाराना अयेते सति॥३॥
मेयं विशेव्यंने दके विशेव्यंने॥५॥

ह्यं॥ सहस्रं सप्तशतं साकं साकं समं योगे विज्ञेया॥ सहस्रं शिष्यैर्ह्यंगतो गुरुः॥ सहस्रं शिष्यैर्ह्यंगतो गुरुः॥ साकं न
नयन्नाभ्यां शिष्याणां दत्ता॥ साकं च न निधत्ता॥ साकं च न निधत्ता॥ समं च न निधत्ता॥ नमस्त्वस्ति स्या
ता स्वधा अलम्ब्य पटयोगे चतुर्थी॥ नमो नारायणाय॥ स्वस्ति राज्ञे॥ सोमाय स्वाहा॥ विरभ्यः स्व
धा॥ अलम्ब्य मल्लो मल्लाय॥ वषट्त्रिंशदा॥ अरते प्रादियोगे पंचमी॥ अरते ज्ञानान् न मुक्तिः॥ अरतो
ग्रहा विहारः॥ निरुद्धं रणे वक्षी सप्तम्यै॥ निरुद्धं रणं क्रिया गुरा गति सज्ञा भिसं मुद्रया प्रथमं कुरु
तत्र वक्षी सप्तम्यै॥ क्रिया परा रणं क्रिया परेषु वा भगवदारा धुकः श्रेया॥ गंगा गोषु क्रिया स
पच वक्षी श॥ एतेषां मतेषु छत्रियं शतं तमः॥ छात्रा रणं छात्रेषु मैत्र पदः॥ स्वाम्यादि योगे वक्षी स
प्तम्यै॥ गंगा स्वामी गोषु स्वामी गवा मधिपति गोषु अधिपति॥ क्रतु कार्ययोरत्ता दै क्रति पक्षी॥ कर्त
रि कार्ये वक्षी विभक्तिर्न विनिता दिवज्जिते क्रुं देते प्रयुज्यमाने॥ व्यासस्य क्रतिः भारतस्य श्र
वणं॥ स्मरतो च कार्ये॥ स्मरणाथ के धा तौ प्रयुज्यमाने कर्मणि वक्षी चकारा द्वितीया॥
मातुस्मरति मातरं स्मरति॥ हेतौ त्रितिया पंचमी च पतया॥ अनिसृष्टा द्वाते कतेन क्रते
कता द्वा॥ भयतेतौ पंचमी॥ चौरा द्विनेति॥ व्याघ्रा त्रस्यति॥ वक्षी हेतु प्रयोगे च कस्य हेतु
रियं कृत्या॥ इहं भावे त्रितीया॥ कंचित्प्रकारे प्राप्ता लक्षणे तृतीया विभक्तिर्भवति॥
जरापि सापसा शिष्यं पुत्रेण पश्यति संसारं मसारेण पश्यति॥ येनाङ्गविकारः॥ येनाङ्गने प्र
गविकार लक्षते तस्मात्प्रगा त्रितीया विभक्तिर्भवति॥ अष्टा रणं कारणा पादेन संज्ञः॥ श्री

मूलकारणं ॥ कुचिदुत्तिष्ठति यथा जलधारे स्थित्यपधारिस्थिति ॥ २ ॥ प्रापादलित्युत्रमयादिवाहप्रमियात् ॥ १४ ॥
कुच्यादयः ॥ ५ ॥

सारं
२४

[illegible]

जाह्नसधुननिआद्यस्मृतः प्रजादसस्ययत्नार्थः असाधुमार्गेण गच्छति
मतापितरौ रुदतावनाहसपुत्रः प्रयत्नतिकोऽर्घ्यं सर्वं सन्मस्य गच्छतीत्यर्थः

द्विगुह्येति॥ तत्र पूर्वपदप्रधानोऽव्ययीभावः॥ द्विगुह्येति तत्परकवौपरपदप्रधानौ॥ धनकर्मधा
 रयोचोमयपदप्रधानौ॥ बह्व्रीति रन्यपदप्रधानः॥ तस्य क्रियाभिः सम्बन्धादुभयप
 दप्रधानेव लजान॥ ऐक्येयमेकवचनमेकविभक्तिर्न लज्यसमास्यप्रयोजनं॥ द्वि
 यमधिकसमवतीति विग्रहे॥ अन्ययो यो ग्यार्थधरे समुदायो विग्रहे कचमि
 तियावत्॥ कते समासेऽव्यस्य पूर्वनिपातो वक्तव्यः॥ पूर्वऽव्ययीभावः॥ प्रत्यये
 र्वपरे सति यो न्वयः सोऽव्ययीभाव संज्ञकः समासो भवति॥ इति समाससंज्ञायाम्॥
 समासप्रयोगात्संज्ञकः समासेव तन्मात्राया विभक्ते प्रत्यये च परे तु क भवति॥ इति समाससंज्ञा॥
 ना म संज्ञायां स्पादिः॥ अधीस्त्री इति स्थिते॥ स न पुंसकः॥ साऽव्ययीभावो न पुंसलिंगो
 भवति॥ न पुंसकः स्वतः॥ अव्ययीभावान्तरं॥ अव्ययीभावात्परस्या विभक्तेर्लु क भवति॥
 अधिस्त्री गृहकार्यं॥ रा ये मति क्रंत मतिरि कुलं॥ ना व मति क्रंत मति नु जलं॥ रु सा
 दरो संध्यं राणा मीका रो कारो च वक्तव्यं॥ यथा सा दरो॥ यथा रा दो सा दरोऽर्थः॥
 वर्तमानः समस्य ते सोऽव्ययीभाव संज्ञकः समासो भवति॥ शक्तिमनति प्राप्पुः करो॥
 तियथा शक्ति॥ सा दये तु यथा हरिः तस्या हरः॥ अतो मनतः॥ अकारो ता दययीभा
 तपरस्या विभक्ते रभ्यति॥ प्रतं वर्जयित्वा॥ कुं भस्य समीप उपकुम्भ भवति॥ उपकुम्भ

समर्थ
 नो ४

इयतापरिदेहोश्रवधारणं३

सारं
२५

मय्यप्य॥ वाटाशो॥ वाजीइसेतयोवा प्रमनवति॥ उपकुम्भेनक्रंतं॥ उपकुम्भक्रंतं॥ उपकुम्भदेहि॥ अन
 तेइतिचिरेषणसम्यग्प्रमननवति॥ उपकुम्भादानय॥ उपकुम्भदेशः॥ उपकुम्भेनिदेहि॥ प्र
 वचारणार्थवतिच॥ अवधारणार्थवति॥ वधुदेप्रयुज्यमाने सतिचोन्वयः सोऽप्यपीभावसंज्ञ
 कसमासोभवति॥ यावत्समवायुसंभवति॥ तावतोवाचणमवयस्य॥ इतिवाचवदमत्रं॥
 मष्टिकानां प्रभावेनिर्मलिकं ग्रहं वर्तते॥ ॥ ॥ ॥ इसम्यपीभावः॥ ॥ ॥ ॥ प्रमादोतत्तपुरुषः॥
 द्वितीयाद्यंते पूर्वपदे सतिचोन्वयः सतत्पुरुषसंज्ञकसमासोभवति॥ गामप्राप्तः ग्रामप्राप्तः
 दात्रेणपितृ॥ दात्रेणपितृ॥ दूपायदारु॥ दूपायदारु॥ दूकेभ्योभयं॥ दूकभयं॥ राजः पुरुषः राज
 पुरुषः॥ अष्टेषुशैः॥ अष्टेषुशैः॥ क्वचिदमाद्य नस्यवक्तव्यं॥ अतोऽप्राहितः॥ अप्राहितानिः
 पूर्वतः भूतपूर्वः॥ समासेचचिदैकपद्यं एतदेतत्॥ शराणां वने शरवने॥ शरवनेवा॥ आ
 माणां वने आम्रवने॥ वीणिनयनानियस्य सः त्रिसयनः॥ पानस्य वा॥ पानश
 द्दस्पनकारस्यणकारदेशो वाभवति॥ सुरापापानं सुरापानं सुरापानं॥ ॥ निर्द्वारे पक्षी
 नसमस्यते॥ नराणां द्वित्रियः सूरतमः॥ नजि॥ नजिपूर्वपदे सतिचोन्वयः सतत्पुरुषसंज्ञ
 कसमासोभवति॥ ना॥ समासे सतिनकारस्याकारदेशोभवति॥ नाकपदिवर्जं॥ नप्रा
 त्पणः॥ अत्रात्रण॥ नपिद्यनेऽके दुस्वयस्मिन्सनाकः॥ नस्यः॥ नकुलं॥ नपुंसकं नष्टत्रि
 शादो नभवति॥ अनस्यत्र॥ समासे सतिनचोनादेशोभवति स्वरेपरे॥ अश्यादमोअनस्यः॥

धर्मविरुद्धे अघर्मः॥ नम्रनः॥ अमननः॥ अतएव स्यामायोम गृह ए॥ तदन्य तद्विरुद्धं तदेकं
भावे पुनज प्रव तर्कः॥ इति तत्सुखः॥ चार्थे द्वन्द्वः॥ समञ्जसा न्यायेतरेतरयोगसं
माहारी श्रार्थः॥ तत्रेश्वरं गुरुत्वं भजत्येति॥ प्रत्येकमेक क्रियाभिः सम्यन्ते समुचय समासो
नास्ति॥ चटोमिहामटगज्यानेयेति क्रमेण क्रिया द्वयसम्यक्पेऽन्याचय समासो नास्ति॥ प
रस्परसंबन्धभावात्॥ इतरेतरयोगे समाहारे श्रार्थे द्वन्द्वसमासो भवति॥ द्वन्द्वे प्रत्यक्ष
रप्रधाने कारोकारोतामूर्धनि पातो च तद्व्यः॥ पुटश्च गुहश्च पुटगुहौ॥ चकारोता
र्थानामप्रयोगः॥ अग्निश्च सोमश्च अग्निमरुतो॥ भोता च भोग्यश्च॥ भोक्ता च भोग्यौ
धवश्च स्यदिनश्च धवश्च दिरो॥ स्त्री च पुरुषश्च स्त्री पुरुषौ॥ देवता द्वन्द्वे पूर्वपदस्य दीर्घो वि
तो व्यः॥ अग्निश्च सोमश्च अग्नीषोमौ॥ अग्न्या दे सोमा दीनो षष्ठं वक्तव्यं॥ इदं द्वन्द्वं न ह स्पति
श्च श्वरं द्राष्टव्यं ह स्पति कश्चिन्न॥ अग्निवायुः॥ इतरेतरयोगे द्विबचनं बहुवचनं॥ एकवचनं
वासमाहारे वक्तव्यं॥ काशाश्च कुशाश्च पलाशाश्च॥ काशकुशपलाशाः॥ काशकुशपला
शा वा॥ पुन्या दीनो विभक्तिलोपे पूर्वपदस्य सगागमो वक्तव्यः॥ अन्यो अन्यो परस्परं एकते
द्विगु द्वंद्वौ॥ एकतेवर्तमानौ द्विगु द्वंद्वौ न पुंसकलिंगौ भवतः॥ गजाश्च अश्वाश्च गजाश्च
पाशाश्च पादश्च पाशापादः॥ इति द्वन्द्वः॥ संख्या पूर्वो द्विगुः॥ संख्या पूर्वो द्विगुः
समासो निगद्यते॥ समाहारे तद्विद्विगुः॥ समाहारे च द्विगु समासो भवति॥ ततोऽकारोन्ता

प्रप्राप्तयेस्तु प्राप्ति सेवसेयोग इति ॥ धरादीनां कपात्मादे इत्येव गुरुकर्मणि ॥ इष्टसागरे येन सौम्यसागर इत्यतः कुरु संचिह्नान् ॥
 ते तु प्राप्तेऽस्य सम्यक्सा समवाय प्रकीर्तितः ॥ १॥
 संयोगसमैकं कथ्यते तस्य येन प्रधानं विना वर्तिष्यत्यर्थः ॥ ६॥ कार्मान्वयित्वेति ॥

सारं

२६

क्षिप्रसुयोभवति ॥ ८॥ स्थलेशः ॥ दृष्टानां गामाणां समाहारः ॥ दृष्टागामी ॥ पात्रादीनां प्रतिवेधो वक्तव्यः ॥ प
 ज्यानां पात्राणां समाहारः ॥ पञ्चपात्रं ॥ पुत्रयानां भुवनानां समाहारः ॥ पुत्रयानं ॥ चतुर्णां पात्राणां समाहा
 रा ॥ चतुर्थं ॥ पञ्चाग्निः ॥ पञ्चानां गवां समाहारा पञ्चगुः ॥ नपुंसकप्लुत्वं ॥ त्रयाणां फलानां समाहा
 रा त्रिफलेति रूढिः ॥ रूढिस्तादात्म्यः ॥ इति ध्रुवः ॥ १॥ बहुव्रीहिरन्यार्थः ॥ प्रत्याये प्रधाने यो न्वयः
 स बहुव्रीहिसंज्ञकः समासो बहुभवति ॥ बहुधन यस्य सः बहुधनः ॥ अस्थिधनं यस्य सः अस्थिधनः ॥
 बहुव्रीहिरिष्टधा ॥ तदुक्तं ॥ अतः कुरु साध्यानां न स्वैकदेशे विशेषतया यत्र ज्ञायते सतः कुरु संचिह्नान् ॥
 तान्नेव बहुव्रीहिः ॥ लम्बिकाणां यस्य सः लम्बिकैर्गः ॥ पीतमम्बरं यस्य सः पीतांबरः ॥ बहुव्रीहौ विशेष
 षर्नसम्यक्तो यो पूर्वनिपातो वक्तव्यः ॥ भुवने कीर्तयस्यासौ भुवन कीर्तिः ॥ करे कला यस्य सः का
 रकालः ॥ नेन्द्रादिभ्यश्च ॥ इन्द्रादिभ्यः परस्य सप्तम्यन्तस्य पूर्वनिपातो भवति ॥ इन्द्रोऽस्वरे यस्य सः ॥ न
 इन्द्रोऽस्वरः ॥ चक्रपातौ यस्य सः चक्रपातः ॥ कविर्ब्रजायां यस्य सौ कविर्ब्रजः ॥ पद्मेनाभौ यस्य
 यस्य सः पद्मेनाभः ॥ प्रियादीनां वा पूर्वनिपातो वक्तव्यः ॥ गुडप्रियो यस्य सा गुडप्रियः ॥ प्रियगुडः ॥
 प्रजामेधयोरसुखवक्तव्यः ॥ सुदुप्रजा यस्य सौ सुप्रजः ॥ दुष्टामेधा यस्य सौ दुष्टमेधाः ॥ धर्मादिर् ॥
 धर्मशब्द इन्प्रसयो भवति सुधर्मो यस्य सौ सुधर्मा ॥ रूपवती भार्या यस्य सौ रूपवती ॥ प्र
 न्याये ॥ स्त्रीलिंगस्यान्यार्थवर्तमानस्य रूढ्यो भवति ॥ पुम्वैष्टः समासे सन्निर्मानाधिकरणे
 योक्तव्यः ॥ स्त्रीलिंगस्योक्तपुंसकस्य पुंवश्च भवति ॥ पुम्वैष्टादीपो निवर्तिः ॥ वाग्नहरा कल्प

एकार्थत्वे सति एकचित्तत्वे तत्र पदकल्पं समासात् ॥
 न वेति विभाषा निषेधविकल्पयोर्विभाषा संज्ञात् ॥

२६

नम्रियइसादोनभवति॥ गे॥ गेशद्वयन्यार्थे वर्तमानस्य हस्योभक्तिः॥ त्रिगोत्रस्य सचित्रगुं॥ संख्यासु
 व्याघ्रादिद्वयस्य पादशब्दस्वाकारस्य लोपो वक्तव्यः॥ सहस्रं वा दायस्या सौ सहस्रपातः॥ व्याघ्रस्य
 पादाविंशपादौ यस्य सः व्याघ्रपातः॥ शसदौ स्यरे पदादेशश्च वक्तव्यः॥ द्विपदः॥ द्विपदा॥ द्विपात्रा॥
 द्विपात्रिः॥ इत्यादि॥ व्याघ्रपदः॥ व्याघ्रपदा॥ व्याघ्रपात्रा॥ मित्रादि॥ राउका॥ समासे सति टोउका इति अ ४
 प्रसया भवतिः॥ टकारस्तत्पुरुषेण यो म्रकारेण द्वे एव च॥ ककारस्तु बहुव्रीहौ उकारसर्वतोमतः॥
 नो कान्तं तस्य पदस्य टलोपो भवति स्यरेयकारे च परे॥ वा गृहणा क्वचिदुपधा लोपः॥ अचिं सो
 महिमस्मि सोऽचिं समहिमः॥ अहो मध्यम मध्यमः॥ कवीनां राजा कविराजः॥ टकारोऽनुबंधो
 र्थः॥ कविराजो राजोऽहो॥ राजपुरं॥ वाक् मनश्च वाउ मनसम्॥ दक्षिणास्यादिशि पन्थाः दक्षिणा
 पथः॥ अहश्चरात्रिश्च अहो रार्थे॥ द्वौ त्रयः परिमाणं येषां नो द्विजाः॥ पञ्चषट् परिमाणं येषां ते पंचषा
 चठवो राजानो यस्य॥ नगव्योसा बहु राजस्तु नगरी॥ अत्रो लोपे क्रते प्राफ॥ चठवः कतारोय
 सिमनसा बहु कतको यत्नः॥ **इति बहुव्रीहिः॥**॥ कर्मधार्यस्य ल्यार्थे॥ पदद्वयतुल्यार्थे॥ कर्मधार्यनिष्ठा
 त्वे सति कर्मचारय सञ्ज्ञकसमौ सो भवति॥ नीले च तत उपलं च नीलो पलं रक्ता च सौ लता च र
 तं लता॥ पुमांश्चा सौ को किलोश्च पुंसको किलः॥ पुंसः॥ स्वये संगे गंतस्या लोपो वक्तव्यः॥
 नाम्नश्चक्रता समासः॥ प्रादेरुपसर्गस्य नाम्नश्चक्रं दत्तेन समासतः पुरुषो भवति प्रकर्षण वादः॥
 प्रवादः॥ कुम्भं करोतीति कुम्भकारः॥ सहादेसादिः॥ समासे सति सहादेसादिर्भवति॥ क्वचिन्न॥

नसपुतेप्रननासिकेउकारः॥१॥

सार०

२७

यथासहचरः॥ पुत्रेणसहवर्ततेसपुत्रः॥ सहसंतिरसं सधिसमिति रयः॥ सहसंतिरसं इहेतेवां
 सधिसमिति रयः प्रेदेशाभवन्ति॥ सहाद्यतीति सधुः॥ समभ्यतीति सम्युः॥ तिरोह्यतीति
 तिर्य्युः॥ कोकतः॥ कुशद्वयं तत्पुरुषेस्वरपरेकं भवति॥ कुतित्मन्तद्वदन्तम्॥ इषद्वयं कदादि
 कुशद्वयं इषद्वयं वर्तमानस्य कर्तृकं वैकोइसते प्रादेशाभवन्ति॥ कद्रुसं॥ कोष्ठां॥ कवो संकाल
 वरां॥ पुरुषेवा॥ कापुरुषः॥ कुपुरुषः॥ षषउहं इतदशं सितोरपदादेहं वाच्यम्॥ दंतस्य दन्तः॥
 षट् दंतो यस्य स षोडशः॥ षट्चदशच षोडशः॥ षोडशः॥ महत्तदेराहं समानाधिकरेण॥ महत्तदपती
 महांश्चासवीश्वश्च महेश्वरः॥ दिवोद्यावादेशः॥ द्यौश्चभूमिश्चद्यावाभूमिः॥ ज्ञां चान्यपति
 श्वजम्पती॥ दम्पती॥ ज्ञायापती॥ महती चासौ माया च महामाया॥ आकृतिगणो योगप्रलोकके
 चित्॥ कचि त्समासेतद्धितेच विभक्तेरलुग्नवती॥ कद्यो न्तः॥ स्तोत्रम्भुक्तः॥ प्रसूयो निर
 स्य प्रसूयोनिः॥ उरसिलोमा॥ इदिस्पृक्॥ करोटकालः॥ वाचोयुक्तिः॥ दिशोदंतः॥ पश्यतो हरः
 शाकपार्थिवदीनामभ्यमपदलोपोवक्तव्यः॥ शाकप्रियश्चासौ पार्थिवश्च शाकपार्थिवः॥ देवपू
 जको ब्राह्मणदेवब्राह्मणः॥ प्रादेश्वद्वेदः॥ द्वेदसमासे सति कचिदादिपदस्य लोपोभवति
 माता च पिता च पितरौ॥ श्वश्रुश्च श्वशुरश्च॥ श्वशुरौ॥ दुहितान्च पुत्रश्च पुत्रौ॥ ज्ञातो द्वेदः॥
 पूर्वपदस्य कारोवावक्तव्यः॥ मातापितरौ॥ द्वेदज्ञसि सवर्दिहम्वा॥ वरांश्च प्रप्रमाश्च इतरे
 च वरांश्च प्रमेतरे वरांश्च प्रमेतराः॥ सकारे समासे सवादिहं काय्यन्ना॥ वैयधिकरणे विदुर्वैतौ
 मध्यमपदलोपोवक्तव्यः॥ उपमानागम्यस्य कारोवक्तव्यः॥ कुमुदस्य गन्ध इव गन्धोय॥

धा

ज्ञायाश
 द्वयजम
 भोवाद्
 भावा
 निपास
 तो

२७

स्यसकुमुदगंधिः॥ तं सस्य गमने यस्य साहं स गमना॥ दिक्कुं स्वे स ज्ञायाम्॥ दिग्वाचिः
 न संख्या कश्चि न श्रद्धा समानधिकरणे न स ज्ञायामेव समस्य ने सत सुरुषः॥
 विग्रहो निस समासः॥ अश्वपदविग्रहोपि॥ दक्षिणाग्निः सप्तगामाः॥ ॥ ॥ इति समासः
 ॥ ॥ अपत्येऽप्यनामो पसर्थः॥ ए प्रसयो भवति॥ उपगोरपसमिति विग्रहे॥ समास प्रसयो
 रिजिषही लोपः॥ एकादशे च चार्थः॥ आदिस्वरूपस्य त्रिचयपरे॥ स्वरूपमध्ययः॥ आदिस्वरूपस्य
 यद्विर्भवति त्रीतिरीचतद्विनेचपरे॥ बोऽवसरे॥ उकारस्योकारस्य च अमेव तिसरे चकारे चपरे॥
 औपगवः॥ वृशिकस्यापसं वासिष्ठः॥ जोतमस्यापसं जोतमः॥ वैबासकि इति॥ न सन्निध्यैर्
 द्वयचवचव्यौ संधेयौ संधिच्यौ तयोः संधिपसमं चिस्वरूपन चडिः॥ किंतु तयोर्गुणगमः॥
 वर्णविश्लेषं क्रत्वा॥ यकारस्य पूर्वमिडागमः॥ वकारस्य पूर्वमुडागमः॥ पश्चात्त्वद्विः॥ कंडुरश्च
 मातरशब्दस्य ककारस्य उर्भवति अणिपरे॥ षष्ठाणमातरि॥ षष्ठ्यमातरणमपसं षष्ठाणमातर
 रः॥ केचिन्नासां जमाद्रव्यधः॥ अत इज नरेषु अकारात्ताजामोः॥ नषिशब्दपसर्थे इजप्रस
 यो भवति॥ यस्य लोपः॥ देवदत्तस्यापसं देवदत्तिः॥ पौरंदरिः॥ वक्रादेशेन वक्तव्यः॥ बहोर्वसं
 वाहविः॥ उपविदेपसं प्रौफविद्विः॥ एषा य एण नराणि या॥ गगनिका त्रिखिपितस्वरूप
 दृश्य॥ गगादेन कादेरा आदेस्वीलिङ्गा मितव्यस्यादेऽद्य॥ एषा अपनरा एयराणीय इत्येते
 प्रसया भवन्तपसर्थे॥ गगस्थापसं गगर्ग्यः॥ वास्यः॥ नाकायनः॥ अमुष्ठा यराः॥ अत्रेयः॥ क
 पेयः॥ गंगेयः मातृयः॥ पितृष्वस्वरूपसं चैतव्यस्त्रियः॥ मातरष्वस्त्रियः॥ मातरपितृभ्यां हा म कृत्वा

सार०
२८

मातृपित्रिभ्यां ह्यमृतं प्रसूयो भवति ॥ मातृपिता मातामहः ॥ पितृपितापितामहः ॥ लुक्व ॥
उत्तेकचित् ॥ अपत्यं ये उत्पन्नस्य प्रसूयस्य क्वचित् बहुते लुक् भवति ॥ गार्ग्यः ॥ अत्रयः ॥ वसि
ष्ठाः ॥ देवते दमये ॥ देवताये इदमये चोक्ता वक्ष्यमाणं प्रसूयो भवति ॥ इन्द्रो देवतामस्य
एहं हविः ॥ सोमो देवतामस्य सौम्यं ॥ देवताये मिदं वक्ष्यं देवते ॥ क्वचिद्वयोः ॥ पूर्वोत्तर
पदाद्योस्वरयो क्वचिद्वृद्धिर्भवति ॥ जिह्वाति चतुर्दि ते परे ॥ अग्निमरुतौ देवते अस्य ॥ अग्नि
मारुतं कर्म ॥ सुहृदो भावः सौहार्दं गच्छन्नायै अणवत्तयः ॥ एते वा उक्ता प्रसूयविषया
नरे एते वा भावन्ति ॥ अजो जे वयस्य सोऽजगुः ॥ शिषः ॥ तस्यै च नुः आ जगवे ॥ अ
जगवम्बा ॥ कुमुदगन्धे वसं कौमुदगं च ॥ असुरस्यापसंस्थासुर्यः ॥ विष्णो रिदं वै
सवं ॥ ते रिदं गयम् ॥ कुले भवं कौल्यम् ॥ कुलस्येदं कौल्यम् ॥ तव इदं सदीयम् ॥ चतुरश्र
लोपो ययो ॥ तर्पः ॥ तुरियः ॥ अन्यस्य द्वा ॥ अन्यशब्दस्य द्वा गगमो भवति ॥ अन्यस्य दं अन्यरी
यम् ॥ अर्द्धजरतीयं ॥ दक्षिणपश्चात्पुनस्तथा ॥ दक्षिणायः पश्चात् ॥ पौरस्त्यः ॥ कारका
क्रियायुक्ते ॥ कारकाद्व्येते प्रसूया भवन्ति ॥ क्रियायुक्ते कर्तरि कर्मणि च विधेये ॥ कुकुमे
नरतं कौकुमम् ॥ मधुराया अगस्त्यजातो वा माधुरः ॥ धुरं यतोऽतीति धुर्यः धौयः ॥ केने
येकाः ॥ कारकात्काइन इयदकरसेते प्रसूया भवन्ति भवाद्यर्थे बुधिव्ये जां वै क्व कल्पिकं
क्व एति भवः ॥ कारनाटकः ॥ क्व एति को यो ॥ क्व ममादागस्त्यजातो वा जामीनाः ॥ सधीचि

५१

३

२८

तुः॥ नामोऽस्यैव प्रत्ययो भवति॥ उकारोऽनुवधात्॥ जोरस्यास्तीति जोमान्॥ जोमती॥ श्रीरस्यास्तीति श्रीर
मान्॥ श्रीमती॥ अइकोऽस्यैव॥ नामोऽस्यैव प्रत्ययो भवति॥ मस्यैव॥ वैयं यंती पतका प्रस्यास्तीति वैयं यंती॥
माया प्रस्यास्तीति मायिक॥ माकोऽपधात्॥ अति॥ मकारोऽपधात्॥ दकारोऽपधात्॥ दकारोऽपधात्॥ वति
नो प्रत्ययो भवति॥ सस्यैव॥ किम्वान्॥ लक्ष्मीवान्॥ धनवान्॥ धनी॥ धृती॥ दुर्गती॥ दुष्वान्॥ दुष्वती
मेमिः॥ तन्नितादिभ्यश्च॥ तन्निवान्॥ मरुत्तान्॥ एतत्किम्यतो दभ्यः परिमाणं वतुः॥ एभ्यः परिमाणं
ते प्रत्ययो भवति॥ यत्तद्वारा॥ यत्तद्वारात्वेभ्यः भवति॥ वतौ परे॥ यत्परिमाणं मस्यास्तीति यावान्॥ तावा
न्॥ किमः॥ किर्यश्च॥ किमशब्दस्य किरादेशो भवति॥ वतौ वकारस्य यकारादेशः॥ किमपरिमाणं
स्य कियान्॥ अइश्चैते दोषा एतेषु द्रव्येषु दृश्यमाना भवति॥ वतौ वरेऽणदेशश्च॥ इशाभावपक्षे वतौ
वकारस्य यकारः॥ एतत्परिमाणं मस्या एतावान्॥ इद्वान्॥ तदोदेरित्॥ तद्वित्॥ श्रौतयेदं ता
दुरः॥ दंतुरः॥ आहारेदुः॥ अह्रा प्रस्यास्तीति अह्रालुः॥ कपालः॥ अस्मायामेधास्त्राभ्यां प्रस्येवि
निर्वक्तव्यः॥ तपोऽस्यास्तीति तपस्या माया प्रस्यास्तीति मायायी॥ मेधावीस्त्रावी॥ वाचाग्निः
वाग्मी॥ प्रालाटौकुस्तिताभ्यां विणि॥ वाचालः॥ वाचाटः॥ इषदपरिसमाप्तौ कल्पदृश्यदेशीया प्रस्य
भयनिः इषदपरिसमाप्तः॥ सर्वज्ञः॥ सर्वज्ञकोत्पः॥ इषदपरिसमाप्तः पदुदेश्यः॥ पदुदेशीयः॥ प्रशंसा
योरुपः॥ प्रशंसोऽवैयाकर्णः॥ वैयाकर्णरूपः॥ कुत्सायोपाशः॥ कुत्सितोऽवैयाकर्णेऽवैयाकरणपा
शः॥ भेत्तुर्वचरः॥ पूर्वद्वयः॥ प्रद्वयः॥ प्रायुर्विकारप्राधान्यादि॥ मयः॥ अने प्रचुरमत्रान् मेयो
जतः॥ मदेविकारो मन्मयो घटः॥ स्त्री प्रधानमस्य स्त्रीमयो जाल्मः॥ अमृतं स्वरूपमश्वममृतमयः

अइः॥ तदधीते वेती सुवाण वताव्यः॥ व्याकरणमिधिते वेति विमतेऽण॥ न सञ्चिद्यो युद्धे च॥ सन्
धे जायते सन्धिजौ सन्धियौ च तौ यौ सन्धियौ तयोऽस्य सन्धिः स्वस्येन वदुः॥ किन्तु॥ तयोऽयं उगमः
वर्णविस्मेषकता॥ यकारात्तद्वर्णमिडागमः॥ पश्चाद्दि॥ वैयाकरणः॥ श्वेभनोऽस्यैव॥ स्वस्यैव नि
शो वष्वः॥ द्वारादीनाम्॥ द्वारेऽनेयुक्तौ दोवारिकः॥ इतो जाताये॥ लज्जाजाना प्रस्पल्लिते तज्जतरत
मयस्तिष्ठान्प्रकषी॥ अतिशययेत्तरतम इत्तु इत्तु इत्तु प्रस्यमाने वनि॥ अतिशयेन क्रमः॥ क्रमतरः
क्रमतमः॥ इयस्तिष्ठेति विवित्तव्यो प्रतिशयनलघुलघीयानलघीयसीलघिष्टः॥ पापीया
न्॥ पापिष्टः॥ गृह्येद्विष्टमेयसुगतादि स्थलोपश्च॥ अतिशयेन गुरुः॥ गरीयान्॥ गरीयसी गरीष्ट
गुरोर्भावः॥ गरिमा॥ अतिशयेन प्रेयः प्रेयान्॥ प्रेष्टः प्रियस्य भावः प्रेमा॥ प्रत्यस्य कनेयवो॥ अतिशयेन
प्रत्यः॥ कनीयान्॥ कनिष्टः॥ यवीयान्॥ यविष्टः॥ दूरस्य देवः॥ अतिशयेन दूरः दूरीयान् दविष्टः॥ प्र
शस्यश्च॥ अतिशयेन प्रशस्यः॥ प्रशान् प्रेष्टः॥ द्रुष्टस्य द्रुष्ट्या॥ इलोकोऽप्याशब्दो दीयसः॥ अतिशयेन
द्विष्टः॥ ज्ञायान् जेष्टः॥ दीर्घस्य द्राघः॥ अतिशयेन दीर्घः॥ द्राघीयान्॥ द्राघीष्टः॥ वतोरिष्टेऽपि॥ वतो
रुत्तरस्यैव प्रस्ययस्य इकारस्य धिरोद्देशो भवति॥ वतो स्थानेभूश्चादेशः॥ वतोर्लोपोऽप्येव वतोः॥
भेयान्॥ लघिष्टः॥ किम्वयादास्या ताद्य॥ तरतमयो रास्यक्तव्यः॥ किन्तराम् किन्तुमा॥ कुत
स्तराम् परमाणावः॥ कुतस्तमा॥ तेषामास्मकतुज्य॥ पयति तराम् पयति तमा॥ परिमाणे द्रुष्ट्या
इयः परिमाणे विद्वान्॥ इयस्य रमात्र इत्तु ते प्रस्यमाने वनि॥ तानुपरिमाणं मस्यास्यास्तीति जो
न द्रुपजं जलेम॥ पुरुषमात्रं॥ शिशोऽयसः॥ इयोर्वहन्तां वैवकस्य निद्विष्टि॥ किमदिभ्यो उत्तर उ

ज्ञानांतर्गतं ननु पुरुषं दृश्यते रजः न स्यति शतमो भोगो परमाणुः स उच्यते ३

सारं
३०

तमो प्रसवो वताव्यो ॥ कतरम्भवतोः कर्षः ॥ कतरमो भवता तत्रिकः ॥ भवतो र्यत रस्तर्किक सतर उरुणा तु
संख्याय विशेषावधारे द्वित्रिभ्यां तियः ॥ द्वयो संख्या पूरणा द्वितीयः ॥ त्रिसंख्या सारणम् ॥ तृतीयः ॥ चतु
रोऽष्ट्यट् ॥ चतुसंख्या पूरकोऽचतुर्थः ॥ कति कति पयाभ्याम् ॥ कति पयः ॥ कति पयः ॥ पञ्चादमेष्ट ॥ प
ञ्चमः ॥ सप्तमः ॥ एकादशादमेष्ट ॥ एकादशः ॥ द्वादशः ॥ त्रिंशत् ॥ चतुर्विंशः ॥ अष्टादशः ॥ विंशत्या
दमेष्ट ॥ विंशतेस्तिले पो ॥ त्रिंशः ॥ शतादमेष्ट ॥ शततमः ॥ संख्याया प्रकारध्या ॥ द्विधा त्रि
धा चतुर्धा ॥ गुणो वा द्वेधा ॥ त्रिधा ॥ क्रियाया च तौ क्रियम् ॥ पंचषट्चकारा मुक्ते पंचक्रातः ॥ द्वित्रिभ्यां स
द्विरुक्तम् ॥ त्रिरुक्तम् ॥ वहादेशा स ॥ वहुने मुक्ते ॥ वहुषाः ॥ तया यदौ सङ्ख्याया ॥ द्वितयम् त्रितयम्
द्वयम् ॥ त्रयम् ॥ स्त्रीपुंभ्यां न जस्तत्रौ ॥ स्त्रीणम् ॥ पौ ॥ स्मम् ॥ शेषानि पा ॥ का संख्या ये वा ते कति ॥ ॥
॥ ॥ इति तद्वित प्रक्रिया समाप्ता ॥ ॥ ॥ ॥ इती श्रीभक्तिसिखरपाचार्यविरचित सारस्य
तस्य पूर्वार्द्धं समाप्तम् ॥ ॥ अमुमस्तु ॥ ॥ सम्वत् १८८६ कालयुक्ते ६ ॥ पौषा कृष्णमासवस्याम्
भौमदिने प्रथमप्रहरचंद्रास्ता त्रुद्धमणे सा सारस्य तस्य पूर्वार्द्धं समापितम् ॥ ॥ ॥ ॥

126
6

३०

तपसा योर्ननु
तीका

तो

भवः सधीविनः ॥ तिरस्त्रितः ॥ समीचेनः ॥ कन्यायां भवः कतीनः ॥ कचि ययलोपः ॥ पुष्पेण नष्टेण नष्टुक्ता यौए
मासी यौपी ॥ इको वा ॥ हात्रः ॥ हात्रियः ॥ अक्रस्पदम् ॥ अक्रियम् ॥ इन्द्रस्पदम् ॥ इन्द्रियम् ॥ अहो रिमतीति
प्रल्लिकः ॥ रा ॥ इवरो तीति शद्विकः ॥ चेदेभवः ॥ होदेका ॥ तर्किकः ॥ प्रम्य सर्वनाम्नामकचक्राकटेः ॥ उच्येकैः
कीचकैः ॥ सर्वकः ॥ सतनो ॥ भवाद्यर्थे सतनो प्रसयो भवते ॥ कुवभवः ॥ कुवसः ॥ कुतस्स ॥ तव ॥ अयतन
॥ सतनः ॥ स्वाद्येऽपि ॥ उक्ताः प्रसया स्वाद्येऽपि भवन्ति ॥ देवदत्त एव ॥ देवदत्तकः ॥ चत्वार एव वस्म ॥ चातुर्वर्ण्यं
चोर एव चोरः ॥ अणिनयो र्युष्मदस्मदोस्तवकममकारि ॥ अणिनयो र्युष्मदस्मदोस्तवकममकारि रादेव
भवति ॥ तवेदम् ॥ तावकम् ॥ ममेदम् ॥ मामकम् ॥ तावकीने ॥ मामकीने ॥ युवयो र्युष्माकम्वा अथ योष्माकः
योष्माकीनः ॥ अथ यो रस्माकम्वा अथम् ॥ प्रास्माकः ॥ अस्माकीनः ॥ वतुल्ये ॥ तुल्ये साद्रुशेऽर्थवत्प्रसयो भ
वति ॥ चंद्रेण तुल्ये चंद्रवत्तमुस्वम् ॥ भावे तत्तयणः ॥ शब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्तम् ॥ भावः ॥ तस्मिन् भावे तत्तयण
इति प्रसया भवन्ति ॥ ब्राह्मणस्य जावो ब्राह्मणता ॥ तानास्पनि संस्त्रीति गसादाप ॥ ब्राह्मणत्वम् ॥
लोनां तु विषम् ॥ ब्राह्मण्यम् ॥ समाहारता गुरणम् ॥ वयानो समाहारस्तेता ॥ जनानां समाहारः जन
ता ॥ सोमनस्पः ॥ सोमन्यम् ॥ वैदुष्यं ॥ कर्मण्यपियण वक्तव्यः ॥ ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्मण्यम् ॥ रातः कर्मरा
त्यं ॥ राजण्यम् ॥ नोवेति तिले पो ॥ लोहितो देर्दिमनु ॥ लोहितो देर्भावे इमन्प्रसयो भवति सचवित
लोहितस्य भावः ॥ प्रलेति तिसा ॥ अलोभायः ॥ अलिम् ॥ कदाभायः ॥ लब्धिमा ॥ महतो भावः ॥ महिमा ॥ अर
इमरि ॥ अरकारस्य रेफो भवति इमनियरे ॥ एयोर्भावः ॥ एचिमा ॥ इच्छिमा ॥ वहालोपो भवति ॥ व
वहुस्वतरेको इमनादीनां मिकारस्य लोपो भवति ॥ वहास्याने र्वादे र्देशः ॥ वहाभावाभस्मा ॥ अस्मत्त्वम् स